

Beşir Ağa: Osmanlı Hareminin Baş Hadım Ağası

Jane Hathaway, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım

İstanbul, Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2021, 151 sayfa, ISBN: 978-605-7947-95-6.

Zehra ORAKÇI*

ABD'nin önde gelen Osmanlı tarihçilerinden biri olan Jane Hathaway, Austin Texas Üniversitesinde lisans (1982) ve yüksek lisans (1986) derecelerini aldıktan sonra, doktorasını (1992) Prof. Dr. Cemal Kafadar'ın danışmanlığında, Princeton Üniversitesi Yakınoğu Araştırmaları Merkezinde tamamlamıştır. Jane Hathaway, Yemen ve Mısır başta olmak üzere, Osmanlı'nın Arap vilayetlerine dair çalışmalarıyla tanınmış ve akademik kariyerinin sonraki yıllarında Osmanlı saray teşkilatı ile ilgilenmeye başlamıştır. Hathaway Ohio State Üniversitesi Tarih Bölümünde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu kitap *Beshir Agha Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* adıyla 2006 yılında Oneworld Academic tarafından yayımlanmış olup Ahmet Fethi Yıldırım'ın çevirisiyle Nisan 2021 itibarıyla ülkemizde okuyucuya sunulmuştur.

Eser 1717'den 1746'ya kadar Osmanlı Devleti'nin haremde darüssaade ağalığı yapan ve Osmanlı tarihinde en kuvvetli hadım ağası olan Hacı Beşir Ağa'nın biyografisidir. Eser giriş kısmının ardından temel olarak 10 başlık ve onların alt başlıklarından oluşmaktadır. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırlarından bahsettikten sonra Beşir Ağa'nın da Hanefi mezhebi üzerine etkisinin bulunması sebebiyle "Osmanlı İslamı" isimli bir başlık açmıştır. Akabinde XVI. yüzyılda Osmanlı'da darüssaade ağasının (baş hadımağa) nüfuzuna değinmekle beraber Beşir Ağa'nın da bunlar arasında onu farklı yapan özelliklerine değinmiştir. Yazar, burada özellikle Beşir Ağa'nın ayırıcı özelliklerinden olan kitap koleksiyonculuğu ve onun Mekke ve Medine ile süregelen bağlantısına vurgu yapmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, zehra.orakci@stu.fsm.edu.tr

Eserin birinci bölümü “Başlangıçlar: Seçkin Kölelik ve Hane Mensubiyeti” ana başlığından oluşmaktadır. Yazar bu bölümde hadımların hem Müslüman hem gayrimüslim toplumlarda seçkin köleler kategorisine tabi olduğunu belirtmektedir. Bunun nedenini ise saray mensubu olmalarına bağlamakta ve bu hususun derinine inmektedir. Kendi ailesinden uzaklaşan bu “seçkin köleler” hükümdarın sarayında hizmet etmekteydi. Yazar bu bölümde seçkin kölelik ve hane mensubiyeti kavramlarını Osmanlı açısından değerlendirirken tarihsel olarak Memlûklere dayandırsa da Osmanlı devşirme sisteminin kendine haslığını ve kusursuzluğunu belirtmektedir. Müellif daha sonra hadım ağalarını “hane mensubu” olarak değerlendirmekte ve bu hane hiyerarşisinin en tepesinde saray-ı hümayundaki sultanın dairesinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu hane halkının en son mensubunu ise saray efradıyla etkileşimde olan hadımların ve devşirmelerin oluşturduğundan bahsetmektedir.

Eserin ikinci bölümünde yazar “Tarihte Hadımlar” başlığı altında Osmanlı’daki hadımlara değinmeden önce seçkin hadım kölelerin yaptıkları işleri tarihsel bir perspektife yerleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda yazar, hadımlığı ilk çağlara kadar götürmüş ve sonrasında Orta Çağ’daki Müslüman imparatorluklarda hadımlığa değinmiştir. Burada öncelikle Abbasi Devleti’ne değinmiş, ardından Osmanlı Devleti’nin bu hususta en çok esinlendiği devletin Memlûkler olduğunu zikretmiştir. Bu kısımda müellifin, David Ayolan isimli yabancı bir yazarın Türklerin orduda hadım istihdamına ilişkin çıkarımını doğru kabul ederek yer vermesi ve bunu tek bir kaynağa dayandırması akademik olarak eksikliğe sebep olmuştur. Yazarın bu bölümde değindiği diğer hususlar ise Osmanlı saraylarında hadımların kullanılmaya başlandığı dönem, hareme girişleri ve hangi bölgelerden tercih edildikleridir. Müellif bu kısımda, Osmanlı haremde neden Afrikalı kölelerin tercih edildiği sorusuna da yanıt bulmaya çalışmıştır. Ancak akademik çerçevede bakıldığında öne sürülen kaynaklar ve verilerin, okuyucu için ikna edici nitelikte olmadığı kanaati doğmaktadır.

Eserin üçüncü bölümü “Beşir Ağa’nın Kökeni” başlığından oluşmaktadır. Eserin bu bölümüyle, kitabın esas konusu olan, Beşir Ağa’nın biyografisine giriş yapılmıştır. Yazar, Beşir Ağa’nın doğduğu topraklar olan Osmanlı Habeşistanı’ndan bahsetmiştir. Daha sonra Habeşli hadım kölelerin ayrıcalığı, onların başka toraklara yolcuğu, tarihsel süreç içerisinde hadım işleminin usulleri ve hadım edilenler üzerindeki tesirlerine değinilmiştir. Bu bölümde yazar ayrıca, hadım kölelerin özellikle Mısır valisi tarafından Habeşlilerden alındığından ve daha sonra bunların Osmanlı sultanına hediye edildiğinden bahsederken Osmanlı Mısırı’nın tarihini de açıklamıştır. Akabinde Beşir Ağa’nın ilk sahibi, Mısır’da şeyhülbeled olan İsmail Bey’den bahsetmekte, Beşir ismini onun vermiş olabileceğini belirtmekte ve bu ismin kökenine değinmektedir.

“Saray’da İlk Yıllar” isimli dördüncü bölümde ise 1694 yılı itibarıyla Osmanlı haremindeki eğitimi ve ilerleyerek padişahın musahibi olması gibi hususları açıklamıştır. Müellif, bu dönemde önemli role sahip olan Gülnüş Emetullah Sultan, Yusuf Ağa ve Köprülü reformlarıyla bir perspektif oluşturduktan sonra Beşir Ağa’nın saray kariyerinde baş musahiplikten harem hazinedarlığına terfi etmesine dikkat çekmiştir. Bölüm Beşir Ağa’nın hazinedar ağalığı faaliyetleri ve yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde Kıbrıs’a sürgün edilmesiyle sonlandırılmıştır.

Yazar, “Kıbrıs’ta ve Mısır’da Sürgün” ana başlıklı beşinci bölüme Beşir Ağa’nın Kıbrıs ve Mısır sürgünüyle başlamış ve Mısır’da Beşir Ağa’nın vekili olan Hasan Ağa’dan bahsetmiştir. Bu bölümde, bir müddet Mısır’da bulunan Beşir Ağa’nın Kahire’de bir çeşme inşa ettirdiğine ve bu dönemde Mısır’daki Zülfikariler ve Kasimiler arasında yaşanan kan davası sırasında bu gruptakilerle olan bağlarına da değinilmiştir. Bu süre zarfında bir darüssaade ağası ve harem hazinedarlığı yapmış olan Beşir Ağa’nın haremeyn vakıflarıyla bağlantılı iltizamların elden çıkarılmasından kaynaklı kaygısına değinilmiş ancak bu doğrultuda gerçekleştirdiği faaliyetlere yer verilmemiştir.

“Medine’de Şeyhülharemlik” başlıklı altıncı bölüm ise Beşir Ağa’nın Hz. Muhammed’in türbesini koruyan hadım ağalarının başı olan şeyhülharem olarak Mısır’dan Medine’ye gidişiyle başlamaktadır. Yazar bu bölümde, Peygamber’in türbesi ve mirasıyla ilgili iki rakip olarak belirttiği Sünnilik ve Şiilik hususunda kafa karışıklığını gidermek için Şiilik meselesini bir başlık altında açıklama gereği duymuştur. Müellif bununla beraber Medine, Mescid-i Nebevi, türbedar hadım ağaları, türbedar hadım ağalarının sayıları ve görevleri, sanduka örtüsü, saray hadım ağaları ve türbedar hadım ağaları, Medine’de Köprülü reformlarına dair alt başlıklara yer vermiştir. Bu bölüm, eser bir biyografi çalışması olduğu hâlde Beşir Ağa’nın merkezden çıkarıldığı bölüm olmuştur. Bölümün sonunda ise Medine’ye atanan Beşir Ağa’nın Medine’nin ayanları ve ümerasıyla temas kurma olanağı yakaladığından bahsedilmiştir. Ancak bu temaslara dair bir bahis bulunmamaktadır.

“Topkapı Sarayı Hareminin Baş Hadım Ağa’sı” başlıklı yedinci bölüm Beşir Ağa’nın Topkapı Sarayı hareminin baş hadım ağası olma süreci hakkındadır. Müellif bu bölümde, Beşir Ağa’nın şeyhülharem iken saraya geri çağırılması üzerine İstanbul’a dönmesini açıklamıştır. Hareme dönüşü hususunda, Beşir Ağa için bu dönüşün bir zafer niteliği taşıdığını ifade ettikten sonra Beşir Ağa’nın harem dairesinden bahsetmiştir. Bu bölümde dikkat çeken diğer hususlar ise Nevşehirli İbrahim Paşa’nın sadrazam olmasındaki rolüne vurgu yapılması ve bahsi geçen sadrazama dair bilgiler verilmesidir. Yazar bu bölümde ayrıca Lale Devri’ne değinmiş ve *Surnâme* isimli eserde Beşir Ağa’nın resmedilmesinden bahsetmiştir.

Eserin sekizinci bölümü “I. Mahmud’un Saltanatında Beşir Ağa” isimli başlıktan oluşup Beşir Ağa’nın I. Mahmud’un saltanatı dönemindeki icraatını konu edinmektedir. Yazar bu bölümde Lale Devri ve III. Ahmed’in saltanatının sona ermesine sebep olan Patrona Halil İsyanı’na değinmiştir. Yazar bu sürece dair bilgilendirme yaparken, Beşir Ağa’nın isyandan bir zarar görmediğini ancak bu süreçteki rolünü ve isyanın onun üzerindeki etkisini belirlemenin zor olduğunu belirtmektedir. Yazarın burada değindiği diğer bir husus, Beşir Ağa’nın I. Mahmud dönemindeki icraatında dönemin yeni sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa ile olan yakınlığından ve ortak noktaları olan Mısır’dan bahsetmesidir.

Eserin “Beşir Ağa ve Arap Eyaletleri” isimli dokuzuncu bölümünde yazar, Beşir Ağa’nın Arap eyaletleri ile olan bağlantısına dikkat çekmiştir. Bu bölümde öncelikle Şam valiliğiyle ona bağlı Lübnan’da Trablusgarp ve Sayda, Suriye’nin kuzeyinde Halep sancakbeyliklerine egemen olan Azmzâde ailesinden bahsedilmiştir. Yazar bu kısımda, Beşir Ağa’nın Şam’da bulunan Azmzâdeler ile bağlantısına ve bu aile üzerindeki tesirine dikkat çekmektedir. Bu bölümde ayrıca Beşir Ağa’nın Mısır ümerasıyla olan irtibatı

ve Mısır'ın yedi ocak zabitanından olan Azeban Ocağı'na hâkim Celfî hanesiyle olan ilişkilerinden bahsetmiştir. Müellif, Beşir Ağa'nın Mısır'da bulunmamasına rağmen buradaki nüfuzuna ve süregelen bağlantılarına dikkat çekmektedir. Bununla beraber Beşir Ağa'nın vefatının sonraki süreçte Mısır'daki nüfuzlu ailelere yansması ve Beşir Ağa'nın vekili olan Osman Ağa'ya dair malumat verilmiştir.

Eserin onuncu ve on birinci bölümleri ise sırasıyla “Beşir Ağa'nın Kütüphaneleri ve Vakıfları” ve “Beşir Ağa'nın Ölümü ve Cenazesi” ana başlıkları altında toplanmıştır. Bu bölümlerde, Beşir Ağa'yı farklı kılan özelliklerinden olan, İstanbul ve Arap vilayetlerinde kurduğu kütüphanelere değinilerek onun entelektüel yönüne vurgu yapılmıştır. Daha sonra kütüphanelerinde yer alan kitapların muhteviyatı ve türlerine dair bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca, Beşir Ağa'nın yaptırdığı mescit, külliye, sebilkütub, sebiller ve medreseler başlıklar altında açıklanmıştır. Müellif son bölüme, Beşir Ağa'nın 3 Haziran 1746'da Topkapı Sarayı haremindeki ölümüne değinerek başlamıştır. Akabinde Beşir Ağa'nın saray cenaze törenine dair malumat verilmiştir. Son olarak, Beşir Ağa'nın Eyüp'te bulunan mezarlığının türbesine ve türbe kitabesine dair bilgiler verilmiştir.

Eserin “Osmanlı ‘Gerilemesi’ Işığında Beşir Ağa'nın Mirası” isimli on ikinci bölümünde, Beşir Ağa'dan sonraki darüssaade ağalığından bahsedilmiştir. Daha sonra darüssaade ağalığı, “Osmanlı gerilemesi” olarak adlandırılan dönem çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Eserin son bölümü olan on üçüncü bölüm “Beşir Ağa Üzerine Kaynaklar” isimli başlıktan oluşmaktadır. Yazar birincil ve ikincil kaynakların değerlendirmesini bu başlık altında gerçekleştirmiştir.

Eser 18. yüzyılın önde gelen Osmanlı simalarından olan Hacı Beşir Ağa'nın Habeşistan'da başlayan, Osmanlı Kahiresi ve Hicazı'ndan geçerek imparatorluğun başkentine kadar uzanan, yaklaşık doksan yıllık yaşamını içermektedir. Hadım edilmiş siyahi bir köle olan Beşir Ağa, sarayın ve siyasetin önemli noktalarına erişmiş; üç sultanın haremünde görev almıştır. Ülkemizde her okuyucuya hitap eden biyografi çalışmalarının yeterli olmaması açısından eser önemli bir yere sahiptir. Ancak esere akademik bir bakış açısıyla bakıldığında birtakım eksiklikler dikkat çekmektedir. Bunlardan en önemlisi ise eserde hiç arşiv vesikası kullanılmamasıdır. Müellif, kaynak kısmında mühim eserlere detaylıca değinse de bu noktada maalesef yetersiz kalmıştır. Nitekim bu alanda hizmet etmiş, yaşamı süresince faaliyetlerde bulunmuş bir darüssaade ağası olan Beşir Ağa'nın biyografisi yazılırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Osmanlı kroniklerinden yararlanmamak önemli bir eksiliğe sebep olmuştur. Bu durumun müellifin yabancı olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan eserin neredeyse tamamen dipnotsuz olması, bilgilerin nerede yer aldığını merak eden okuyucu için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kitapta göze çarpan bir husus da bazı bölümlerde konuyu anlaşılır kılmak için gereğinden fazla tarihsel bilgi verilmesi olmuştur. Bu durum okuyucunun, biyografisi anlatılan Beşir Ağa'dan uzaklaşıp dikkatinin dağılmasına neden olabilmektedir. Bir diğer husus ise *Sûrname* isimli eserde kullanılan, Beşir Ağa tasvirinin anlatımına yer verilirken bahsi geçen resimlere eserde yer verilmemesidir. Bu durum eserde eksikliğe, okuyucuda ise merak duygusunun oluşmasına neden olabilecektir. Biyografik olması açısından mühim bir çalışma olan bu eserin, yukarıda zikrettiğimiz hususlardan ötürü, akademik yönden başvurulması noktasında eksiklikleri bulunmaktadır.